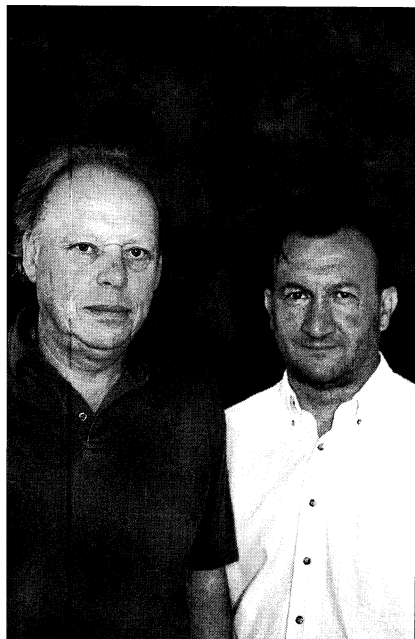


Behövs medlemmarna?

av Göran Ahrne och Apostolis Papakostas



Göran Ahrne är professor i sociologi vid Stockholms universitet. Apostolis Papakostas är docent och lektor i sociologi vid Södertörns högskola. Båda är knutna till Score (Stockholm Centre for Organizational Research). Tillsammans publicerade de förra året boken *Organisationer, samhälle och globalisering. Tröghetens mekanismer och förnyelsens förutsättningar*.

DET ÄR MÅNGA som är oroadе över att de politiska partiernas medlemsantal sakta men säkert tycks minska. Den 15 juni år 2000 slog SNS Demokratiråd larm i en debattartikel i Dagens Nyheter om att om medlemsantalet skulle fortsätta att minska med 30 000 medlemmar per år skulle de politiska partierna inte ha kvar några medlemmar om si så där tio år. Sådana prognoser aktualiserades åter våren 2003 i samband med att en stor undersökning från SCB presenterades och fastslog att föreningsdeltagande i allmänhet i Sverige är på tillbakagång och har så varit under 20 år. De i stort sett enda organisationer som ökar sitt medlemsantal är pensionärsorganisationerna. Minskningen av medlemskap har varit särskilt påtagligt bland män och har i stort sett halverats under de senaste 20 åren. År 2000 var enligt senaste uppgifter endast 7,3 procent i den vuxna befolkningen med i något politiskt parti och aktiva medlemmar var 2,2 procent (se Vogel m.fl. 2003).

Vi tvivlar inte på riktigheten i dessa siffror även om det kan vara på sin plats att varna för den typ av framskrivningar av siffrorna som Demokratirådet ägnar sig åt, vilket de väl rimligtvis själva

också är medvetna om. Tanken att partierna skulle förtvina om medlemmarna försvinner är enligt vårt sätt att analysera helt befängd. Det är inte heller partierna som klagat på att medlemmarna försvinner. Att ha många medlemmar kan vara ganska besvärligt. Nej, vi ifrågasätter inte de stora dragen i beskrivningen av att medlemsantalen i de politiska partierna sjunker. Möjligen skulle vi kunna uttrycka en viss förvåning över att inte minskningen går fortare. För vår analys säger oss att partierna inte behöver särskilt många medlemmar och egentligen knappast vill ha några heller, särskilt inte aktiva medlemmar (för detaljerade resonemang och fullständiga referenser, se Ahrne & Papakostas 2002: kap. 5, samt Papakostas 2003).

I de förklaringar som Demokratirådet (Petersson m.fl. 2000) ger till de minskade medlemsantalen anknäver man till att man finner en ökande förtroendeklyfta mellan allmänheten och de politiska partierna och att en stor majoritet av befolkningen i Sverige har uppfattningen att partierna inte klarar av sina mest fundamentala uppgifter. Ett antagande man gör i DN-artikeln är att medborgarna anser sig ha allt mindre behov av partierna.

I Vogel's m fl artikel i Sociologisk forskning om föreningsdeltagandet anges några orsaker som brukar utpekade som förklaringar till ett minskat deltagande. En vanlig förklaring är ett utökat medieutbud, det vill säga att folk hellre sitter hemma och tittar på TV än går på möten i politiska partier. I diskussionen av detta anknäver Vogel m fl bland annat till Robert Putnams analys av det minskande politiska intresset i USA.

En annan möjlig förklaring är den offentliga

sektorns expansion och ansvarsövertagande, som skulle ha gjort behovet av politiskt deltagande mindre påtagligt. Ytterligare en förklaring till minskad partipolitisk aktivitet kan vara en professionalisering av partier och föreningar. En viktig förklaring som anges av Vogel m.fl. och som dyker upp i de flesta sammanhang när man tar upp frågan om minskade medlemsantal är individualiseringen. Här anknäver man, om än inte helt tydligt till en tankeströmning som fått sitt starkaste uttryck under 1990-talet hos sociologer som Anthony Giddens, Ulrich Beck och Zygmunt Bauman och som idag närmast blivit en allmänt accepterad sanning.

Oberoende av vilka faktorer som lyfts fram i olika förklaringar till ett minskat deltagande i partipolitisk verksamhet så finner man förklaringen hos individerna: de har inte tid för de tittar så mycket på TV, de är missnöjda med partierna och känner inget behov av att vara med längre, de har allmänt sett ingen lust att vara med i partier eftersom de är unika individer och inte vill binda upp sig till ett fixt och färdigt åsiktspaket. Man menar, kort sagt, att det är individerna som överger partierna och inte tvärtom.

Vår analys leder oss till rakt motsatt slutsats att det är partierna som överger medlemmarna, partierna har inte längre behov av medlemmar och de har inte tid med medlemmar och de vill kanske inte heller ha medlemmar för att de kan vara besvärliga. Och när medlemsantalet minskar, ändrar problemet med oligarkins järnlag karaktär. Vi menar att man kan se till ett ökat medieutbud, den offentliga sektorns expansion och ökade ansvarstagande och en professionalisering ur ett motsatt perspektiv än det som

oftast anförs i den allmänna debatten och visa hur partimedlemmar blivit allt mer överflödiga. Detta skulle leda till att individualiseringen åtminstone i detta fall inte i första hand ligger i att människor inte vill vara med i partier utan i att partier och andra organisationer behöver allt färre människor för att fungera.

De samhällsforskare som, å andra sidan, såväl betonar som bejaktar uppkomsten av ett antal nya sociala rörelser för förståelsen av det politiska systemets förändring är inte lika oroade över det minskade deltagandet i politiska partier. För dem framstår nya sociala rörelser av olika charaktärer som en dynamisk kraft i politiken och dessutom en kraft som i många avseenden är bättre anpassad till en globaliserad värld där den nationella politiken förlorat i relevans. Eftersom nya sociala rörelser tänks vara formlösa och bygga på informella band är de bättre anpassade till den individualisering som alla utgår ifrån. Att delta i en social rörelse är något som skulle kunna fungera bättre för människor som inte vill binda upp sig till hela åsiktspaket i politiska partier. Sociala rörelser är mer fokuserade på vissa frågor men trots detta erbjuder de många möjligheter till mer meningsfulla och identitetsskapande aktiviteter för sina deltagare än vad de traditionella politiska partierna kan göra.

För vår del ser vi dock i stort sett samma problem i de nya sociala rörelserna som i partierna. Behovet av många medlemmar är inte stort. Tvärtom så måste många nya sociala rörelser med olika metoder begränsa sitt medlemsantal och avvisa många potentiella deltagare/medlemmar. Dessutom är ju inte de nya sociala rörelserna något nytt förutom att

de är just nya, vilket också innebär att de redan håller på att åldras. De nya sociala rörelserna har samma begränsningar som partier och andra gamla sociala rörelser. En skillnad är dock att idag tycks åldrandeprocessen i de så kallade nya sociala rörelserna gå betydligt snabbare än för omkring hundra eller femtio år sedan.

Vi kommer här att lyfta fram samma typ av faktorer, massmedias framväxt, expansionen av det offentliga samt professionaliseringen av frivilliga organisationer när vi beskriver utvecklingen på ett annat sätt genom att ta fasta på reella och grundläggande organiseringsprocesser som försiggår i det som ofta ses som det civila samhället. Men vi skiljer oss från dem som har sett individualiseringen som den primära orsaken till det minskade medlemsantalet. För oss är individualisering att betrakta som en konsekvens av en relativt långvarig historisk process av trögrörlig rationalisering. Vi tror också att det är oförmågan att se denna process av trögrörlig rationalisering som lett författare som Alain Touraine, Manuel Castells och Alberto Mellucci (samt de som inspirerats av deras skrifter) att förväxla sekundära och grundläggande aspekter och således begå misstaget att se våra samtida sociala rörelser som en ny historisk kategori. Vi syftar här framförallt på påståendet om förekomsten i nya frivilliga organisationer och nya sociala rörelser av drag som är typiska i primärgrupper vilket skulle innebära uppkomsten av en ny typ av kollektivt handlande.

Den process av trögrörlig rationalisering som pågår i såväl nya som gamla sociala rörelser skapar mer organisation med färre människor. De mänskliga insatsernas betydelse minskar på

bekostnad av tekniska resurser eller relationer till andra organisationer. Men ju mer organisation det blir desto större tycks behovet vara att betona det mänskliga. Och genom att i sin forskning utgå från rörelsernas självbilder har de ovanstående forskarna överbetonat det mänskliga.

Man brukar beskriva rörelser som bestående av tre cirklar. Ytterst finner man sympatisörerna och innerst den aktiva eller professionella gruppen. Mellan dessa två cirklar finner man en tredje bestående av medlemmar. Kännetecknande för såväl nordeuropeiska som skandinaviska och svenska partier och sociala rörelser har varit att den mellersta cirkeln varit relativt omfattande.

En annan aspekt har varit de specifika, påtagliga band och ömsesidiga beroendeförhållanden som utvecklats mellan organisationen och medlemmen. Organisationen var nödvändig för att hålla vid liv, samordna och multiplicera likasinnade människors ansträngningar, men samtidigt var organisationen beroende av människornas ansträngningar och resurser. Medlemskapsorganisationen syftade till att mobilisera många människor och deras begränsade resurser och var som sådan en arbetskraftsintensiv organisation. Det är således inte förvånande att agitation, noggranna medlemsregister, medlemsmöten och medlemsavgifter utgjorde centrala organisatoriska företeelser i medlemskapsorganisationen och att agitatorn, föreningssekreteraren och föreningskassören var några av organisationens mest framträdande figurer.

En skandinavisk och framförallt en svensk särart har varit att medlemskapscirkeln expanderat kontinuerligt och tenderat att omvandla

sympatisörer till medlemmar. Tittar man på västeuropa i sin helhet äger detta rum tio till femton år efter andra världskriget då partier och sociala rörelser lyckas omvandla en stor del av sina sympatisörer till medlemmar. Det var detta som fick den franske sociologen Maurice Duverger att i sitt standarverk om politiska partier betrakta detta som demokratins självklara sätt att aggregera medborgarnas intressen. Sedan slutet av 50-talet och med högst varierande intensitet i olika länder har dock den process av trögrörlig rationalisering vi pratar om förändrat villkoren för medlemskapsorganisationens verksamhet.

Medlemskapsorganisationen är inte längre beroende av sina medlemmar, banden har blivit svagare och den substantiella grunden för ambitionen att omvandla sympatisörer till medlemmar existerar inte längre. Vi tror att detta är grunden för de vikande medlemstalen.

I det följande skall vi göra några nedslag i ett omfattande material vi gått igenom. Syftet är att illustrera de uttryck som denna rationaliseringsprocess tar samt de konsekvenser den har för medlemskapet som socialt fenomen.

Det första uttrycket för en rationalisering är att mänsklig arbetskraft inte längre behövs för att förmedla partiets budskap. Detta hänger ihop med att tekniken för masskommunikation och propaganda har utvecklats och blivit föremål för professionell verksamhet i moderna massmedia och framförallt i televisionen. Den mest iögonfallande konsekvensen av detta är politikens personifiering. En annan organisatorisk konsekvens är att agitatorn och budskapsförmedlaren inte längre behövs för organisationens verksamhet. I deras plats finner man professionella

aktivister, kampanjexperter, sponsringskonsulter, projektledare och direktörer. I forskningen om nya sociala rörelser hittar man numera beskrivande termer som "professionella rörelser" "rörelseindustri", "rörelse-entreprenör".

Till ungefär början av 70-talet kan man datera uppkomsten av en forskningsinriktning i studier av sociala rörelser som fått benämningen "resursmobiliseringsskolan" (McCarthy & Zald 1987). Ursprungligen som ett sätt att lösa ett teoretiskt problem om hur kollektivt handlande uppkommer, riktade skolan sin uppmärksamhet mot frivilliga organisationers sätt att mobilisera resurser. Vad man har uppmärksammat är att mobilisering av resurser tycks vara viktigare än mobilisering av medlemmar. En sådan tendens har förstärkts sedan början av 1960-talet. Nya frivilligorganisationer som bildats under senare år tycks vara mer resursintensiva än de som bildades innan. Det kunde till exempel ta några decennier för en organisation av det gamla snittet att anställa en person, medan det kan gå på några veckor för nya rörelser att anställa personal och att få en relativt fast organisatorisk struktur.

Resursintensiteten är i själva verket en typ av förändring som lika väl kunde ha förstärkt banden mellan medlemmar och organisation. Men resursintensiteten har kombinerats med en skiftning i resursernas lokalisering och har därmed fått vittgående konsekvenser. Merparten av organisationernas resurser härstammar inte längre från medlemmarna. Sedan mitten av 60-talet har medlemsavgifterna i politiska partier i Sverige utgjort mindre än 20 procent av partiernas intäkter för att under nittioalet hamna under 10 procent (Pierre & Widfeldt 1995:43). Samma

tendenser observeras i ett antal västeuropeiska länder (Katz & Mair 1994). Tendensen är inte begränsad till politiska partier. En statlig rapport som studerar 200 slumpmässigt valda idrottsföreningar uppskattar att medlemsintäkterna år 1993 utgjorde ca 10 procent av omsättningen. Samma tendenser har påvisats i andra undersökningar.

Huvudsakligen härstammar resurserna från staten men det finns en omfattande variation här. Borgerliga partier har av tradition erhållit stöd från företag och företag har även sponsrat idrottsrörelsen. På senare tid spelar fonder, stiftelser tillsammans med försäkringsbolag och andra institutionella former för resurskoncentration, samma roll för frivilliga organisationer som banker och investeringsbolag har spelat för företag eller stater i världen. Resursernas lokalisering utanför organisationen eller snarast i andra organisationer har konsekvenser för frivilliga organisationer eftersom resurstillförseln brukar associeras med beroendeförhållanden och motprestationer. Några av konsekvenserna är lätta att se som till exempel företagslogotyper på idrottsutövares tröjor eller företagsnamn på idrottsklubbar som Kinder-Bologna, MoDo eller Elverket i Vallentuna.

Till de mest påtagliga konsekvenserna hör att amatören blir professionell och att medlemmen förlorar sin betydelse, på samma sätt som den värnpliktige inte längre behövs för professionella arméer. Genom att placera ovanstående uppgifter om resurstillförseln bredvid studier av professionalisering av politiska partier eller idrottsrörelsen blir sambanden mellan resurstillförseln och professionalisering uppenbara.

På det hela taget förefaller det som om relationerna mellan organisationer blir mer intensiva medan medlemskapet och medlemskapsinriktade funktioner försvagas. Organisationer kommer närmare varandra genom resursutbyten och andra interaktioner samtidigt som de fjärrar sig från medlemmarna. Det resursintensiva sättet att bedriva kollektiv verksamhet är mest tydligt i nya frivilliga organisationer genom att förloppen där går i snabbare takt. Nya frivilligorganisationer skapas i en omgivning där resurser är koncentrerade och tekniken för att organisera kollektivt handlande är systematiserad och professionaliserad. Detta tillåter att en organisatorisk gräns skapas mellan den innersta och den mellersta cirkeln som vi nämnde tidigare. Den huvudsakliga konsekvensen av detta är att medlemmen omvandlas till sympatisör, eller om man så vill, till konsument av politik.

Det har använts många adjektiv för att beskriva de nya sociala rörelserna: icke-byråkratiska, icke-hierarkiska, demokratiska, flexibla. Deras medlemmar likställs med moderna nomader som knyts ihop med flexibla postmoderna nätverk och det finns föreställningar om att drömmen om ett liv utan organisationer är på väg att förverkligas. Man kan inte förneka att nya sociala rörelser i inledningsskedet uppvisar vissa sådana drag i olika proportioner. Det var till exempel många som betraktade innebandyn som en rolig lek som kunde spelas utan regler och där män och kvinnor kunde spela i samma lag. Miljöpartiets profilering som anti-oligarkiskt och antibyråkratiskt är välkänd.

”Tillbaka till människorna” tycks åtminstone inledningsvis vara parollen för nya organisa-

tioner men detta är en kortvarig företeelse. Överhuvudtaget rutiniserar nya rörelser sin karisma och får fasta strukturer i snabbare takt än tidigare och de adjektiv som har använts för att beskriva dem tar mer fasta på deras yttre tecken än på de nya organisationernas väsen. Nya organisationer är till exempel flexibla, inte för att de är mer mänskliga, utan snarast tvärtom. De är flexibla för att de bygger sin verksamhet på icke mänskliga resurser som har en hög grad av ”omsättningsbarhet” och för att de har en fastare organisatorisk struktur som tillåter en högre grad av ”medlemsutbytbarhet”.

I en studie av Noaks Ark, 5112-rörelsen och Farsor och morsor på stan fann Lars-Erik Olsson (1999) att ”ungdomstiden” för dessa organisationer var kort och att det fanns en påtaglig skillnad gentemot den gamla folk-rörelsemodellen baserad på medlemskap. Ingen av organisationerna har varit beroende av medlemsavgifter och tillgången på koncentrerade resurser gjorde det möjligt att anställa personal i ett tidigt skede. Inom miljörörelsen finns samma tendenser i nyare organisationer som WWF, Greenpeace eller Det Naturliga Steget. I Svenska Naturskyddsföreningen som grundades i början av 1900-talet är inte dessa tendenser (ännu) lika tydliga (Boström 2001).

Andra studier av nya sociala rörelser till exempel ekologiska rörelser, freds-, solidaritets- och gayrörelser i Europa (Kriesti 1996) eller bygderörelsen i Sverige (Herlitz 1998), eller Kvinnojourer (Johansson 2001) redovisar omfattande mobilerings av resurser från andra organisationer i ett tidigt stadium.

De nya organisationerna är långtifrån ensamma

ensamma om att anamma den nya organisationsteknologin. I ett något långsammare och något varierande tempo påverkas även de gamla organisationerna. Den historiska riktningen, vars början vad gäller västeuropa i sin helhet kan dateras till 60-talet, är densamma. Möjligheten att mobilisera resurser från andra organisationer bestämmer riktningens början på specifika platser och styrkan i de sociala banden mellan medlemmen och gamla organisationer avgör dess hastighet. Leon Epstein (1967) såg dessa tendenser i sitt monumentala verk om politiska partier. Processernas tidiga start och intensitet inom högerblocket lurade honom att tro att det kanske handlade om en ”smitta från högern” som uttryckte sig i motorganisatoriska tendenser.

Om organisationer är ”delvis människa – delvis organisation” så är det idag den del som utgör organisationen som expanderar. Det blir inte mindre organisation och mer människa utan snarast mer organisation med få människor. Det som Leon Epstein inte förmådde se på 60-talet blev mer uppenbart för Angelo Panebianco på 80-talet. En av de bästa illustrationerna för de argument som vi för fram här får man genom en läsning av tre klassiska verk om politiska partier. Maurice Duverger skriver sin bok i början av 50-talet och han ser medlemskapsorganisationens dominans (Duverger 1964). Leon Epstein skrev i mitten på 60-talet, utan att vara medveten om detta, hur denna process startar i de amerikanska partierna och de konservativa partierna i Europa, som aldrig har varit klassiska medlemskapspartier (Epstein 1967).

När Angelo Panebianco i början av 80-talet skrev den bok som blev översatt till engelska i

slutet på 80-talet har han framför sig den tydliga rationaliseringstendensen (Panebianco 1988). Tillägger man dessutom en bok om politiska partier från 90-talet (Katz & Mair 1994), ser man tydligt hur försvagningen av medlemskapet och kopplingen till statens resurser har tillåtit partierna att omvandlas till ”catch all” partier utan tydliga band till specifika sociala strata.

En rationaliseringsprocess som sker i såväl politiska partier som i andra frivilligorganisationer gör att organisationerna blir mindre beroende av medlemmarnas insatser. Möjligheterna att nå ut till sympatisörer och väljare via massmedia har förändrat i stort sett alla frivilligorganisationers sätt att fungera. Det gäller de etablerade partierna likaväl som nya partier. Ny Demokrati skulle aldrig ha kunnat etableras utan den intensiva interaktionen med massmedia. Propaganda och information sker via TV och radio eller med hjälp av professionella reklam- och PR-firmor.

Även de nya sociala rörelsernas strategier går i stor utsträckning ut på att arrangera spektakulära händelser som förmedlas via massmedia. Detta gäller såväl miljöorganisationer som till exempel organisationer av typ Djurens befrielsefront eller olika antirasistiska organisationer. Här behövs inte många medlemmar utan framför allt specialiserade och utvalda personer som har möjligheter att utföra riskabla eller spektakulära handlingar. Och man är väldigt noggrann vid urvalet av deltagare och många potentiellt intresserade stängs ute. Det finns inte längre några uppgifter för vanliga medlemmar. Och SAP:s partisekreterare sade också i en kommentar till den senaste SCB-undersökningen att en anledning till att det är

svårare att rekrytera människor till partierna är att man tagit bort många förtroendeuppdrag (UNT 14/4 2003).

Medlemmarna behövs inte heller längre för att finansiera organisationernas verksamhet. Pengar kommer från andra organisationer inte från medlemmar. Visserligen kan en del organisationer ha behov av så kallade stödmedlemmar som skickar pengar utan att ha något inflytande över verksamheten. Stödmedlemmar kan ses som en sorts prenumeranter på en organisations verksamhet och som betalar så länge de finner verksamheten OK. Men de är inte viktigare för organisationerna än vad prenumeranter är för tidningar, som ändå får sina allra största intäkter från annonsörer. Prenumeranterna behövs för att visa upp att man har några som bryr sig om vad man gör, för att ge någon sorts legitimitet

men de behövs inte för själva verksamheten. De politiska partierna kommer inte att försvinna även om medlemmarna försvinner.

Vårt syfte med att lyfta fram en alternativ förklaring till partiernas minskade medlemsantal är inte att säga att det här inte är något problem eller att det skulle vara särskilt bra om politik i en vid bemärkelse blir ett marknadsfenomen med producenter och konsumenter av politik. Vi tror inte att detta gynnar en demokratisk debatt. För att kunna diskutera vad som händer på ett meningsfullt sätt måste man dock ha en rimlig analys av vad som pågår.

Vi menar att det blir fel att skjuta skulden på ointresserade individer eller på en allmän individualisering när det i själva verket är fråga om en förstärkning av organisationernas makt och beroende av varandra.

★ Referenser

- Ahrne, G. & Papakostas, A. (2002) *Organisationer, samhälle och globalisering. Tröghetens mekanismer och förnyelsens förutsättningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Boström, M. (2001) *Miljörelsens mångfald*. Lund: Arkiv.
- Duverger, M. (1964) *Political parties: their organization and activity in the modern state* London: Methuen: Distributed by Harper and Row.
- Epstein, L., D. (1967) *Political parties in Western democracies*. New York: Praeger.
- Herlitz, U. (1998) *Bygderörelsen i Sverige*. Institutet för regional forskning.
- Johansson, S. (2001) *Självständiga rörelser eller kommunala underleverantörer? Ideella organisationers roll i välfärdssystemet*. Göteborg: CEFOS, Göteborgs universitet.
- Katz, R., S. & Mair, P. (1994) *How parties organize: change and adaptation in party organizations in Western democracies*. London: Sage Publications.
- Kriesti, H. (1996) "The impact of national contexts on social movement structure. A cross-movement and cross-national comparison", i: D. McAdam, J.D. McCarthy & M.N. Zald (Eds) *Comparative perspectives on social movements. Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, J.D. & Zald, M.N. (1987) "Resource mobilization and social movements: a partial theory", in: M.N. Zald & J.D. McCarthy (Eds) *Social movements in an organizational society*. New Brunswick: Transaction books.
- Olsson, L.-E. (1999) *Från idé till handling: en sociologisk studie av frivilliga organisationers uppkomst och fallstudier av: Noaks Ark, Si 12-rörelsen, Farsor och Morsor på Stan*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Panbianco, A. (1988) *Political parties: organization and power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papakostas, A. (2003) *Mer organisation med färre människor och många organisationer med få frågor*. Score, Rapportserien, 2003:6
- Petersson, O., Hernes, G., Holberg, S., Togeby, L. & Wägerud, L. (2000) *Demokrati utan partier?* Stockholm: SNS Förlag.
- Pierre, J. & Widfeldt, A. (1995) "Partikris i Sverige?" *Statsvetenskaplig tidskrift*, 98(1): 41-45.
- Vogel, J., Amnå, E., Munck, I. & Häll, L. (2003) "Föreningslivet i Sverige: Välfärd, socialt kapital och demokratiskola". *Sociologisk forskning*, (2): 53-87.